

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ ВЧИТЕЛЯМ БАЗОВИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ З НАЦІОНАЛЬНИМ СКЛАДОМ УЧНІВ НА ОДЕЩИНІ

Одещина – поліетнічний регіон, багатонаціональний склад якого зумовлений історичними причинами переселення до Причорноморського краю представників багатьох націй і народностей, які заселяли Південне Причорномор'я впродовж кількох сотень років. Найчисельніша група болгар та гагаузів, предки яких оселилися тут, втікаючи від турецького гніту; молдован, пращури яких споконвіків жили в Південній Бессарабії; росіян, зокрема албанців, які також переселилися на терени нинішньої Одещини, втікаючи з батьківщини від релігійних переслідувань, або тих, кого переселяли в ці краї в часи Катерини II цілими селами та хуторами, а також албанців, які також заселилися в Південному Причорномор'ї здавна. "Велике переселення народів", як відомо, тривало й за пізніших часів, тому, певно, не випадково в нашому краю проживають представники 133 із 134 етносів колишнього Радянського Союзу. На Одещині жартують, що нам бракує лише алеута, і був би повний "букет".

На Одещині є цілий ряд районів (переважно південних), де компактно проживають болгари, молдовани, румуни, гагаузи, росіяни, які зберегли свою автентичну мову і культуру. Це Арцизький, Болградський, Ізмаїльський, Кілійський, Котовський, Ренійський, Саратський, Тарутинський, Татарбунарський райони, у школах яких навчання ведеться національними (болгарською, молдовською, румунською), або російською мовами.

З часом виникла серйозна потреба навчання учнів

цих закладів освіти мови державної в повному обсязі, оскільки послуговування рідною мовою у процесі всього навчання – від початкової до середньої школи – мало як свої позитиви, так і негативні наслідки. Тому реформування освіти зачепило й цей контингент.

Перехід на навчання державною мовою початкової школи у закладах освіти з національним складом учнів Одещини викликав необхідність перекваліфікування вчителів базових дисциплін (математики, фізики, хімії, біології, географії, історії тощо), і тому в Одеському обласному інституті удосконалення вчителів були створені відповідні україномовні курси (єдині до сьогодні в Україні) для підвищення кваліфікації вчителів саме цієї категорії, а фактично – для навчання державній мові як фаховій.

Такі курси в функціонують ООІУВ вже чотири роки поспіль.

Копітка робота обласного управління освіти і науки облдержадміністрації, адміністрації та відповідних служб ООІУВ, міських та районних відділів освіти дала свої позитивні наслідки – за чотири роки на цих курсах здобули знання державної фахової мови 156 осіб, аби в подальшому працювати в україномовних класах, як і передбачено програмою. 2006/2007 року на курсах навчаються ще 66 осіб різних шкільних спеціальностей.

Становить інтерес національний склад слухачів, які навчалися на україномовних курсах учителів базових дисциплін закладів освіти з національним складом учнів за ці чотири роки (див. табл.).

Національний склад слухачів

роки	болгари	молдован и	гагауз и	росіяни	українці	татар и	афганець (пушту)	усього слухачів
2003/04	32	15	1	22	5	-	-	75
2004/05	13	7	4	8	-	1	1	19
2005/06	25	10	4	5	3	-	-	47
Разом	70	32	9	35	8	1	1	156
<i>Діючі курси 2006/07 року</i>								
2006/07	37	10	8	9	2	-	-	66

Дані цієї таблиці потребують деяких пояснень. Ті слухачі, які є представниками російського етносу, в переважній більшості прибули в Україну з інших держав, зокрема, з Росії, Білорусі, Татарстану, Молдови, Башкортостану, Киргизії, де закінчили вищі або середні спеціальні навчальні заклади або отримували освіту в російськомовних навчальних закладах України південного та східного регіонів, і для них українська мова не стала мовою професійного спілкування – вони викладають свої предмети російською мовою.

Ті ж слухачі, які визначили себе українцями за походженням, давно проживають в іншому етнічному середовищі (болгаро-, молдово-, гагаузомовному), українською (переважно суржиковою, з елементами зазначених мов, яка може становити певний інтерес на погляд лінгвістів як ще одне своєрідне мовне явище південного регіону) послуговуються лише на побутовому рівні, а уроки ведуть тими мовами, етнос яких переважає.

Життєві обставини залишили волзького татарина, який відбував службу в Радянській Армії на Одещині, та афганця-пуштуна, колишнього студента-біолога Кишинівського університету, в Україні, де вони

створили сім'ї, виховують і своїх дітей, народжених у змішаних родин, і навчають фізиці та біології учнів шкіл, де працюють. Перший – російською, другий – молдовською мовами.

Загалом за три роки функціонування курсів підвищення кваліфікації на очно-заочній формі навчання пройшли: 41 вчитель математики, 6 – фізики, 10 – хімії, 12 – біології, 14 – географії, 16 – історії, 14 – російської мови та зарубіжної літератури, 5 – англійської мови, 1 – французької, 25 – початкових класів, 2 – музики і співів, 3 – фізичної культури, 2 – трудового навчання та ДПЮ, 2 – ОБЖД, 1 – малювання і креслення, 1 – образотворчого мистецтва, 1 – обслуговуючої праці закладів освіти Одещини з національним складом учнів. У 2006/07 на курсах навчаються 14 математиків, 17 учителів початкової школи, 3 фізиків, 7 біологів та хіміків, 8 географів, 2 істориків, 7 вчителів російської мови та зарубіжної літератури, 3 – англійської мови, 2 – трудового навчання, по 1 – фізичної культури, музики і співів.

Така строкатість контингенту (представники різних етносів, різноманітних навчальних дисциплін, різний рівень кваліфікації вчителів, педагогічного

досвіду, віку слухачів тощо) вимагає чіткої й організації роботи, і виваженої програми. І насамперед – методики викладання української мови як нерідної. А головне завдання, яке стояло переді мною, як єдиним викладачем, який працює з цим контингентом, – без примусу, толерантно і цікаво “залюбити” неукраїнських слухачів в українську мову як “наймелодійнішу з усіх слов’янських” (Ф.Боденштедт), маючи на оці, що “мов поганих не буває в світі, є лише погані язика” (А.Бортняк), разом з ними пройти шлях подолання психологічного бар’єру, опанувати фонетику, український правопис і професійну термінологію тих дисциплін, які слухачі викладають у своїх закладах освіти.

Не скажу, що це легко, та ще й з огляду на те, що ні відповідних програм, ні підручників в Україні немає, то й було у мене широке поле для діяльності.

Програма, яку я склала для цього контингенту вчителів, передбачає науково-теоретичну підготовку слухачів, головні аспекти вивчення української літературної та фахової мови, актуальні питання теорії та методики викладання дисципліни, методичну підготовку за фахом (моделювання уроків державною мовою), контрольню-оцінювальні заняття, практикум в україномовному середовищі тощо.

План загальним обсягом понад 200 аудиторних годин на групу передбачає опанування основних норм усної та писемної форм української мови як мови державної, в тому числі орфографії, лексики, фразеології та наукової термінології; морфології, культури мовлення, синтаксису та пунктуації, офіційно-ділового стилю мови із залученням елементів українознавства: фольклорного багатства українського народу (прислів’їв, приказок, скоромовок, анекдотів тощо), українських звичаїв та обрядів, української культури, зокрема, знайомства з творчістю видатних діячів української літератури, музики, живопису тощо.

Велику увагу приділено основним нормам української фонетики (з огляду на фонетичні особливості мовлення молдован, болгар та гагаузів), наголошування, інтонування, а також загальних правил українського правопису, різним видам мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо, діалогічне мовлення тощо). План спрямований на засвоєння системних знань про мову як засіб вираження думок і почуттів людини та формування мовних умінь і навичок, а також значним чином на вирішення навчальних завдань вчителів базових дисциплін закладів освіти із національним складом учнів. Значна увага приділяється орфоепічному аспекту мовлення, а також фаховій мовній підготовці слухачів та культурі мовного спілкування.

У навчальному плані також передбачено засвоєння основних правописних норм української ділової мови, що покликано сприяти виробленню і вдосконаленню навичок ведення справочинства державною мовою. Цьому послуговують, зокрема, і такі теми для розвитку усного мовлення, як “Ми заповнюємо класний журнал”, “На батьківських зборах” тощо.

План та програма розраховані на 7 місяців очно-заочного навчання (перший рік – 2003/04 - навчання тривало 9 місяців), передбачають 100 годин лекційних та 82 практичних занять, 18 годин моделювання уроків українською мовою, 12 годин практики в україномовному середовищі, а також інші види навчальної роботи.

Усе це спрямоване на досягнення головної мети – навчання вчителів базових дисциплін закладів освіти з національним складом учнів державній мові та формування в них нової системи духовних цінностей. І, вважаю, важливо долучити неукраїномовну аудиторію

до нашої багатой культурі саме через елементи українознавства, які широко використовують під час роботи.

Індивідуально-творчу роботу слухачі курсів виконують у процесі опрацювання тем, рекомендованої літератури, готуючись до практичних занять, на мовному практикумі в україномовному середовищі, виконуючи домашні контрольні роботи тощо.

Кожна група заїздить на навчання перервою від 2 тижнів до 1 місяця. Заняття ведуться інтенсивно – щодня по 8 годин лекційних та практичних занять, усього 48 годин на тиждень, за методикою навчання мови як нерідної. Потім слухачі отримують завдання і, опрацювавши теоретичний матеріал, виконують вдома контрольні роботи.

Крім того, я намагалася залучити їх до різноманітних культурологічних заходів, що відбувалися в Одесі за період їхнього навчання, що допомагає їм активніше входити в мовне українське середовище. За ці роки слухачі були учасниками Різдвяних читань, Днів соборності, Шевченківських днів, які традиційно проходять щороку в Одеській державній науковій бібліотеці ім. М.Горького і на яких виступають провідні вчені вузів Одеси, громадські діячі міста. Вони брали участь у таких цікавих заходах, як зустріч в гімназії № 7 з нащадками Тараса Шевченка по лінії його старшої сестри Катерини (шосте і сьоме покоління роду) – родиною Красицьких з Чернігівщини, які приїздили до Одеси напередодні 190-річного ювілею кобзаря (2004 р.). Були вони й на відкритті міжнародного центру зв’язків з українською діаспорою в ОДНБ ім. М. Горького (2005 р.), на презентації антології української поезії XIX–XXI в. “Книга про матір” в Одеському літературному музеї, яку я провела в рамках Всеукраїнського форуму-виставки “Українська книга в Одесі” і на якій були присутні одеські поети, чії вірші увійшли до цієї збірки: А.Глуцак, А.Михайлевський, В. Березинський, В.Мороз (2005 р.). слухачі були присутні на роботі екологічного семінару, присвяченого проблемам Причорномор’я, який також проходив в ОДНБ ім. М. Горького (2006р.). Це викликало велике зацікавлення вчителів (група, до складу якої входили викладачі природничо-математичних дисциплін), які взяли участь у дискусії, активно задавали питання провідним вченим Екологічного університету м. Одеса та вченим інших країн-учасників семінару. А 25 січня 2006 р. слухачі курсів були присутні на презентації книги їхнього викладача “України часточка – в мені: Одещина в культурологічному просторі світового українства”.

Цього року слухачі брали участь у багатьох заходах, присвячених 75-річчю Одеської області, Дню рідної мови, Шевченківським святкам тощо. Крім цього, обов’язковими для них є відвідування Одеського літературного музею, тематичних виставок в художньому музеї “Українська скарбниця” – усе це згодом стає матеріалом для підготовки розмовних тем, які будуть висвітлюватися слухачами на іспиті.

Навчання вже традиційно проводиться на базі Одеської ЗОШ № 56, де адміністрацією створені відповідні умови для навчання проведення занять.

Велику методичну допомогу надає нашим курсам адміністрація ОНВК „гімназія № 7” м. Одеси (директор Світлана Мельник), в якій слухачі проходять україномовний практикум. Це дає можливість учителям понад півтора десятка базових дисциплін відвідати уроки з їхніх предметів, зі слухачами проводяться консультації на відповідних кафедрах, ім допомагають методичним забезпеченням. Отож практика в україномовному середовищі гімназії № 7, де вчителі базових

дисциплін викладають свої предмети державною мовою, знайомство слухачів курсів і з самим навчальним закладом, а головне – доброзичливість і прагнення допомогти вчителям закладів освіти з національним складом учнів підготуватися до серйозної та відповідальної роботи в україномовних класах – все це також сприяє нормальній творчій атмосфері, яка панує впродовж усього часу роботи курсів. Постійну увагу ми відчуваємо і з боку адміністрації ООІУВ, яка миттєво реагує на будь-які проблеми, що виникають у процесі роботи й навчання.

Увесь курс занять є своєрідними 5-ма циклами, по 5-6 уроків у кожному, до якого входять різні за формою заняття: лекції, практичні заняття і семінари, розвиток мовлення, аудіювання, мовлення, читання (робота з текстом, яка обов'язково включає в себе як тексти професійного спрямування, так й українську поезію з коротенькою літературною довідкою про її автора), словникова робота з фаху, переклад тексту тощо. Окрему увагу звертаємо на правопис і відмінювання прізвищ, імен та по батькові як українських, так і не українських, на активну форму кличного відмінка – це є складним матеріалом для представників тих етносів, які є слухачами курсів. На завершення заняття їм пропонуються рубрики “До педагогічної скарбнички”, “Вузлики на пам'ять”, “Трохи розважимося...” (гуморинки чи анекдоти на шкільну тематику), українські скоромовки тощо. Фіналом заняття є така форма роботи як “Співаймо разом!” - виконання української народної пісні, з історією створення якої слухачі дізнаються заздалегідь, з тексту, з яким працюють на занятті. До тексту слів обов'язково додаються ноти з довідкою про автора музики, відповідні ілюстрації.

Практика показала, що така форма роботи є ефективною, слухачі виявляють зацікавленість, вони стають розкутшими, активнішими на заняттях, добре засвоюють матеріал.

Щоразу я вношу якісь корективи в цю роботу з огляду і на склад груп, і на загальний рівень слухачів, і на ступінь їх обізнаності з українською мовою тощо.

Вести такі курси справді і непросто, й цікаво.

Мені як викладачеві важливо, як оцінюють слухачі загалом навчання на курсах, свої власні знання, набуті в процесі навчання, і мою роботу, зокрема. Отож в кінці нашого спілкування їм пропонується така анонімна анкета:

1. Яким був рівень ваших знань до навчання на курсах:

Високий (знав/ла мову добре, вільно володів/ла, міг/могла спілкуватися)

Середній (вмів/ла читати, писати, спілкуватися)

Низький (розумів/ла, але не спілкувався/лася)

Зовсім не знав/ла мови

2. Що Вам дали курси:

Ви вдосконалили свої знання (так, ні);
 Ви навчилися вільно спілкувати українською мовою (так, ні)

Ви вивчили українську фонетику, орфографію, правопис, морфологію, термінологію (так, ні)

Ви дізналися багато нового про українську мову, зокрема в галузі свого фаху (так, ні)

варіанти Ваші _____

3. які зауваження чи побажання Ви маєте до:

Викладача, який вів курс української мови

Адміністрації ООІУВ

Місцевих органів освіти, Вашої адміністрації

4. Як Ви вважаєте, чи потрібні такі курси надалі _____ і _____ чому?

5. Носієм якої мови Ви є _____

6. Який вуз Ви закінчили _____

Аналіз анкет (станом на травень 2006 р.) дав цікаву і, як вже показала практика, досить об'єктивну інформацію про роботу курсів.

Отож, близько 1,5 % слухачів визначили свій рівень знань як середній (вмів/ла читати, писати, спілкуватися); 23,5% – як низький (розумів/ла, але не спілкувався/лася); ті, хто зовсім не знав мови – 75% особи.

На перше питання 2 п. анкети всі слухачі дали позитивну відповідь, 13% осіб у другому підпункті (Ви навчилися вільно спілкувати українською мовою (так, ні) написали: “частково”. У деяких анкетах (Ваші варіанти) було зазначено: “Подолала психологічний бар'єр”, “Відчула впевненість”, “Вдосконалила свої знання, вивчила термінологію, дізналася багато нового про українську мову”, “це треба вивчати і працювати самостійно, щоб вдосконалити свої знання”, “На курсах української мови ми навчилися не тільки спілкуватися зі своїх предметів, а ще й на вільні теми”; “Вдосконалила свої знання, вивчила мову в обсязі, необхідному для викладання предмета українською мовою” тощо. Переважна кількість слухачів зазначили, що дізналися багато нового про українську мову і культуру, збагатили свої знання на фаховому рівні, зустрілися з цікавими людьми, розширили свій світогляд.

Третій пункт анкети виявився найбільш “емоційним”. Я щиро вдячна слухачам за досить високу оцінку моєї роботи як викладача, ті побажання, висловлені в анкетах, що стосуються особисто мене, наприклад: “Те, що ви робите, дуже потрібно”, “Викладач позбавив мене невпевненості у тому, що зможу викладати українською мовою”; “Викладач ненав'язливо викладав нову для нас мову”; “Викладач допомогла мені зрозуміти і полюбити українську мову”.

Не буде перебільшенням сказати, що майже всі слухачі висловили подяку адміністрації ООІУВ, місцевим відділам освіти за організовані курси і можливість навчання на них. Але були побажання поліпшити побутові умови проживання слухачів, скарги на невилплату коштів на відрядження (після втручання адміністрації ООІУВ ці питання зразу вирішилися позитивно для слухачів).

4 пункт анкети – одностайний. Всі слухачі до єдиного вважають, що такі курси дали багато корисного, вони потрібні і надалі, і переважна більшість слухачів висловила побажання продовжувати навчання й далі у вигляді постійно діючих семінарів.

5 та 6 пункти були відповідно заповнені (див. вище).

Усе це свідчить про те, що такі курси справді вкрай необхідні.

Загалом робота і навчання слухачів виявилися дійсно ефективними, що показав іспит, який вони склали. Якщо ще згадати, як вони на початку роботи відчували дискомфорт у спілкуванні по-

українськи, як ми разом зі слухачами долали цей психологічний бар'єр, до яких прийомів я вдавалася, щоб "розговорити" вчителів, як вони вчилися вимовляти українські фонети, слова та фрази, будувати речення, як поступово навчилися "чути" і свої, й чужі мовні помилки та виправляти їх. І з яким зав'язанням потім вчилися та спілкувалися по-українськи.

Наша робота не пройшла повз увагу ЗМІ Одеси. Так, в газеті "Думська площа" (№ 14 (525), 31 березня 2006 р.) у рубриці "Освіта" була опублікована стаття М.Суховецького "Курси небуденні, потрібні", у якій журналіст, попередньо поспілкувавшись із слухачами, дав високу оцінку роботи управління освіти і наукової діяльності та ООІУВ в успішному проведенні цих курсів. Для слухачів курсів редакція газети зробила спецвипуск, повністю присвячений роботі наших курсів, який і був їм подарований.

Робота курсів завершується складанням семестрових заліків та випускного іспиту. Іспит включає ряд питань з розвитку мови (слухачі самостійно готують розмовні теми професійного, українознавчого та краєзнавчого характеру, наприклад: "Наш багатонаціональний край", „Звичаї мого народу", „Моя велика і мала Батьківщина", "Видатні педагоги України", "Музеї та храми мого краю", "Шануймо прізвище – в нім пам'ять роду", "Ти і твоє ім'я", "Мов поганих не буває в світі...", "магія чисел" тощо), з українського правопису, зокрема правопису прізвищ, імен по батькові, фахової термінології, культури мовлення і спілкування та редагування тексту.

Слухачі попередніх випусків успішно склали цей іспит – і не лише в оцінках суть. Вони здолали психологічний бар'єр, позбулися комплексу страху перед нерідною мовою. На іспиті, за ініціативи слухачів, звучали українська поезія, українські пісні, а

деякі з них ілюстрували власні переклади українською поезії рідних народів.

Вручаючи вчителям сертифікат на право викладання базових дисциплін державною мовою, заступник директора з навчально-методичної роботи ООІУВ, голова екзаменаційної комісії Л.К.Задорожна підкреслила, що слухачі виконали своє завдання – опанувати українську мову на потрібному рівні і можуть успішно викладати базові дисципліни державною мовою.

Ясна річ, протягом 7-ми місяців навчання цього не досягнеш в ідеалі, але постійне самовдосконалення, допомога з боку ООІУВ у вигляді постійних консультацій та методичних порад, я впевнена, сприятимуть тому, що вчителі базових дисциплін закладів освіти з національним складом учнів Одещини засвоять державну мову і плідно працюватимуть у своєму фахові, викладаючи свої предмети мовою українською. І такі факти вже є – ті слухачі, які розпочинали навчання на перших курсах кілька років тому, вже успішно викладають в україномовних класах.

Упродовж кількох років роботи з таким контингентом я переконалася, що це робота ефективна й перспективна. І сподіваюся, що слухачі, які пройшли навчання на цих курсах, успішно працюватимуть в україномовних класах, навчаючи болгарських, молдовських та гагаузьких дітей державною мовою України. Бо в більшості з них є таке бажання. А базові знання вони отримали на україномовних курсах Одеського обласного інституту удосконалення вчителів.

Маємо надію, що досвід ООІУВ у цій царині стане в пригоді іншим закладам підвищення кваліфікації вчителів базових дисциплін, які не є носіями української мови або мешкають у місцях компактного проживання різних етнічних груп.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кононенко П.П. Українська освіта: стан, проблеми, перспективи в Україні і в світі // Українознавство. – 2006. – № 1.
2. Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні. Указ

Президента України від 7 липня 2005 р // Освіта України. – 2005. – 12 липня.

3. Суховецький М. Курси небуденні, потрібні // Думська площа, 2006, 31 березня.

Подано до редакції 25.04.07

РЕЗЮМЕ

В статье речь идет об уникальном опыте преподавания единственных в Украине курсов украинского языка как государственного учителям базовых дисциплин учреждений образования с национальным составом учащихся южных районов Одессины, где компактно проживают болгары, молдаване, гагаузы и другие этносы и где

преподавание ведется или на языке этих народов, либо на языке других государств (в частности, на русском или румынском); о методике преподавания украинского языка как неродного, с элементами украиноведения, для неукраиноязычных слушателей курсов.

SUMMARY

The article deals with unique experience of teaching at the sole in Ukraine courses of Ukrainian as a state language to teachers of basic subjects of educational institutions with national composition of students typical for the southern districts of Odessa region, where there compactly live the Bulgarians, Moldovians, Gagauses,

and other ethnoses and where teaching is held either in the language of these ethnoses or in the languages of other states (namely, Russian or Romanian). The author presents the methods of teaching Ukrainian as a non-native language comprising the elements of Study of Ukrainian for non-Ukrainian-speaking students.